

Vårt arv. Vår framtid. ISKA II

- Västernorrland utvecklas genom kulturarvet

Industrisamhällets kulturarv som källa för utveckling

Dagens Västernorrland speglar industrisamhällets framväxt, inte minst i lokaliseringen av bebyggelsecentra och kommunikationer. Men det industriella arvet märks inte bara i fysiska lämningar. Det återfinns också i traditioner, könsrollsmönster och idéer. Detta ger tillsammans med den traditionella rollen som mötesplats för olika kulturer också styrka och säkerhet i mötet med framtiden.

Skogsindustrin är vårt lands viktigaste basindustri. Den har sina rötter i Västernorrland, och fortfarande har den en markerad tyngdpunkt i vårt län. Omkring 80 procent av länets yta utgörs av skogsmark. Länets näringsliv vilar således på två grundpelare – energi och transporter. Vatten och skog har varit förutsättningar för energiutvinningen, som spelat en avgörande roll för industrins utveckling i länet. Vatten har också varit en förutsättning för den betydelsefulla sjöfarten och timmerflottningen.

De rika tillgångarna på skog och vattenkraft lockade till sig etableringar redan på Johan III:s tid, när kronan byggde vattensågar i de mindre vattendragen. Under den följande järnbruksepoken byggdes ett flertal små brukssamhällen över hela länet, baserade på vattenkraft och träkol. De förlorade sin betydelse när sågverken vid 1800-talets slut övertog järnbrukens roll. Samtidigt kom ångkraften, en ny teknik som revolutionerade skogsindustrin. Sågverken flyttades ner till kusten, och virket skeppades vidare ut i Europa. Älvmynningarna och kustområdena närmast dem genomgick en dramatisk samhällsutveckling, som skapade nya sociala, politiska och idémässiga mönster.

Den norrländska träåvaran blev en efterfrågad vara när Europa industrialiserades under 1800-talet. Men för att klara efterfrågan behövde även Norrland industrialiseras och för detta krävdes

- investeringskapital
- entreprenörer
- arbetskraft
- goda naturliga förutsättningar.

Västernorrland hade de naturliga förutsättningarna. Här fanns stora skogsarealer, stora älvar för flottning av timmer och en kustlinje väl lämpad för exporthamnar. Detta lockade investerare och entreprenörer att köpa skog och bygga sågverk och massafabriker. Och avkastningen var god. Det nya industrisamhället lockade även arbetskraft att flytta till länets sågverksdistrikt, från inland och från utland. Här fanns arbete och husrum och här fanns den nya tiden – eller ”Lilla Amerika”. Vid den här tiden ökade Västernorrlands befolkning mest i hela landet.

Men den nya tiden skapade också nya fenomen i den tidigare så traditionsrika jordbruksbygden: lönearbete och kapitalism, fasta arbetstider och fritid, trångboddhet i arbetarbaracker och ett möte med omvärlden.

Ur denna dynamiska utveckling växte ett politiskt intresse och politisk aktivitet i ett län som enligt landshövding Curry Treffenberg ”präglades av kyrklig anarki och politisk radikalism”. Här lades grunden till en viktig del av vårt lands politiska och fackliga historia. Det är knappast en slump att Sundsvallsstrejken 1879 fick så stor genomslagskraft, eller att skotten i Lunde avlossades just i det röda Ådalen. Dessa miljöer har skildrats litterärt av bl. a. Olof Högberg och Birger Norman.

Industrialiseringen skapade ett bildningsbehov och en nyfikenhet på den ”nya tiden” – teknik, kultur, politik mm. Folkrörelserna i Västernorrland kom att spela en viktig roll i folkbildningen och i formandet av demokratin.

Vid sidan om skogsindustrin har även vattenkraften, kemiindustrin och verkstadsindustrin haft stor betydelse för den västernorrländska industrialiseringen.

I ett nationellt perspektiv exemplifierar industrialiseringen i Västernorrland

- extremt snabb omvandling från jordbruks- till industrisamhälle
- extrem befolkningsökning
- samhälleliga motsättningar (Sundsvallsstrejken, Hungermarschen, Ådalshändelserna)
- avindustrialisering och avfolkning till följd av rationaliseringar och nedläggningar inom främst skogsindustrin

Detta kulturarv påverkar i hög grad den Västernorrländska identiteten.

Stora delar av de rikedomar som den industriella utvecklingen alstrade lades ner i byggnader med stora arkitektoniska värden – Sundsvalls stenstad, brukens herrgårdar och stora trävillor med tidstypisk snickarglädje. De nybildade folkrörelserna manifesterade sig också genom egna möteslokaler, bönhus och folkets hus, en del enkla och en del mer påkostade. I anslutning till industrierna byggde bolagen bostäder och ibland kyrkor, och kring dem uppstod tätorter med affärer, hantverkare och föreningsliv. Skolsystemet byggdes ut, liksom hälso- och sjukvården. Denna struktur från den tidiga industriepoken finns fortfarande kvar på många håll och bildar utgångspunkt för fortsatt byggande.

Ramprogrammet Industrisamhällets kulturarv I 2000 - 2002

Framväxten av ISKA I

Ramprogrammet Industrisamhällets Kulturarv i Västernorrland upprättades med anledning av det regionala tillväxtavtalet ”Västernorrland – ett län att leva i”, där bl.a. industrisamhällets kulturarv pekats ut som en väg att stärka länets livsmiljö och attraktionskraft. Tillväxtavtalets skrivning var i sig en följd av länets kulturmiljöprogram, ”Utsikt mot framtiden”, utarbetat av länsstyrelsen och länsmuseet gemensamt 1997-1998, där industrisamhällets kulturarv ingår som ett av de fyra teman att lyfta fram i länet.

Initiativen förankrades inom projekt Regional Sammanhållen Kulturplanering och ledde fram till en bred regional samverkan mellan landstinget, länsstyrelsen och länets kommuner - liksom hos näringsliv och föreningsliv - kring kultur och kulturmiljösatsningar. Ramprogrammet låg sedan till grund för det EU Mål 1-finansierade ramprogrammet *Industrisamhällets kulturarv i Västernorrland 2000-2002*.

I ramprogrammet för Industrisamhällets kulturarv i Västernorrland underströks helhetstänkandet. Att ”...i enlighet med tillväxtavtalet stärka länets livsmiljö och attraktionskraft genom att lyfta fram, levandegöra, tillgängliggöra och medvetandegöra kulturarvet och kulturmiljön.” Vidare att ”...medverka till ett stärkt, diversifierat och förnyat näringsliv i länet, samt bidra till en förstärkt struktur för kunskaps- och kompetensutveckling med främst näringslivsinriktad utbildning och FoU, ökad tillgänglighet till utbildning och FoU, samt en positiv attityd till utbildning och företagande. Arbetet skall vidare präglas av jämställdhetstänkande och ett demokratiperspektiv.”

Beslut och genomförande av ISKA I

I samverkan med länets samtliga kommuner, länsstyrelsen och länsarbetsnämnden ansökte Landstinget Västernorrland om Mål 1-stöd ur kust- och inlandsdelarna för de tre åtgärderna 1.2, 1.3 och 4.1. Strukturfondsdelegationen för Mål 1 Södra skogslänsregionen beslutade den 14 december 2000 att bevilja landstinget EU-stöd till två av åtgärderna inom ramprogrammet (1.2 och 4.1). Efter ytterligare beredning beviljades även forskningsåtgärden 1.3 EU-stöd den 12 juni 2001.

Berednings- och beslutsgrupperna

Den berednings- och beslutsorganisation som inrättades består av programstab, beredningsgrupp och beslutsgrupp. Den sistnämnda gruppen utgörs av den politiskt sammansatta KUF-delegationen vid landstinget. Beredningsgruppen består av representanter för medfinansiärerna, sakkunniga på arkiv-, musei-, näringslivs- och turismområdet, samt det vetenskapliga rådet

Sedan allmänheten informerats om ramprogrammet via annonser och nyhetsartiklar har ett sextiotial projektidéer och ansökningar beretts i programstaben. Första besluten om projektstöd togs av landstingets Beslutsgrupp för ISKA den 22 mars 2001. Beslutsgruppen har sammanträtt 1 gång per månad med undantag för semestermånaderna.

Behovet

Fram t o m aprilsammanträdet 2002 hade 43 projekt beviljats stöd ur ramprogrammet och 69% av den sammanlagda EU-finansieringen har utnyttjats. Detta ger ett snitt på närmare 3 projekt per månad sedan december 2000. Ett mycket bra resultat med tanke på den korta projekteringstiden för de blivande underprojekten och att berednings- och beslutsorganisation nyinrättades i januari 2001. Det stora antalet projekt indikerar dock främst ett stort intresse och behov.

Arbetsstillfällena och företag

Med det stora antalet projekt torde ramprogrammet redan under verksamhetsperioden ge en höjd sysselsättningsgrad i länet. De mätbara effekterna efter perioden kan så här långt avläsas i projektbesluten. Enligt dessa, kommer de 43 projekten att resultera i 68 nya och 21 bevarade arbetsstillfällena, samt 12 nya företag – en fördubbling jämfört med ramprogrammets indikatorer.

Fördelning mellan åtgärder

Gensvaret på ramprogrammets åtgärder är tämligen jämt fördelat, med en tonvikt på Bevarande-åtgärden. Fördelningen per SPD-åtgärd ger samma siffror. Många av Bevarande-projekten har dock en samtidig inriktning mot besöksnäringen och en indelning av projekten enligt en alternativ klassificering ger därför en annan bild. Den visar en majoritet för besöksprojekt och informations/dokumentationsprojekt.

Behov av mer insatser

Genom ramprogrammet har en omfattande verksamhet initierats, både lokalt ute i länet och centralt för helheten. I de flesta fall rör det sig om ny verksamhet som kommer att behöva mer stödinsatser för att möjliggöra stabila och långsiktiga effekter. De 43 utvecklingsprojekten som är verksamma inom ramprogrammet utgör en väsentlig infrastruktur för fortsatt forsknings- och utvecklingsarbete. Likaså den unika samverkansformen inom ISKA mellan forskningen, myndigheter, kulturarvsinstitutioner, näringslivet och föreningslivet har frigjort kreativitet för nya idéer och tvärssektoriella aktiviteter. Sammantaget betyder detta att förutsättningarna är stora att ISKA II utvecklar samverkansformer som motsvarar framtida behov och att ISKA II bidrar till ökad tillväxt i länet.

Slutsats inför ISKA II

Efter ramprogrammets första period med tre åtgärder vill landstinget se en koncentration och vidareutveckling av projektverksamheten inom temaområdet. Ramprogrammets andra period bör framförallt koncentreras på SPD-åtgärderna 1.2 och 1.3 (Kulturindustri och FoU). Landstinget vill också se en vidareutveckling av både lokala och regionala verksamhetsformer som syftar till nya metoder att kommunicera kulturarvet och att stödja och samordna verksamheter. Kort sagt: nya verksamhetsformer där kulturarvet nyttjas som resurs för regional utveckling.

Ramprogrammet Industrisamhällets kulturarv II 2003-2005

Samverkan

Landstinget Västernorrland ser som sin uppgift, delvis på uppdrag från länets kommuner och länsstyrelse, att samordna projektplaneringen inom Mål 1 på kultur- och kulturarvsområdet. Den samordnande projektplaneringen tar fasta på länets unika förutsättningar:

- en dynamisk industrialisering ur ett nationellt perspektiv,
- Västernorrland som en av tre intressanta ABM^{*)}-regioner i landet,
- en natur- och kulturmiljö med världsarvsstatus
- en kultursektor med betydande utvecklingspotential.

Utveckling

Samtidigt som nyckelnäringsgrupper i industrisamhället minskar i betydelse och sysselsättningsgrad, bör ramprogram ses som verktyg i ett förändringsarbete där länet blir mer attraktivt i det framväxande informationssamhället. För att länets unika förutsättningar skall utvecklas på ett för näringarna positivt sätt behöver arbetet grundas på samverkan, kunskap, insikt och visioner.

Ramprogram

Samverkan i ramprogram är det mest lämpade verktyget i detta förändringsarbete. Landstinget ser samverkan med forskningen som en garant för väl genomtänkt kunskapsuppbyggnad, samverkan med den privata sektorn som en garant för hållbar näringsutveckling och samverkan inom den offentliga sektorn som en garant för kvalitetssäkring och resursutnyttjande. Samverkan i ramprogram är också en garant för nätverksskapande kontakter mellan underprojekten och mellan projekten och ramprogrammets ledning. Genom sin nya samverkansform möjliggör ramprogrammet att nya verksamhetsformer kan utvecklas och nya strukturer byggas.

*) ABM= Arkiv, Bibliotek och Muséer

Mål, Åtgärder och Verksamhetsformer

Mål

Ramprogrammet ISKA II arbetar för tillväxt och sysselsättning i länet utifrån fyra konkreta mål.

Mål 1: Attitydpåverkan

- Att stärka människors historiska medvetenhet. Genom ökad *kunskap* ska människor ges redskap att avläsa landskapets, språkets och traditionernas historicitet - spåren av mänskligt liv och förfluten tid. Denna medvetenhet skapar en ökad tolerans för samtidens mångfald och komplexitet.

Mål 2: Tillgängliggörande

- Arkiv, samlingar och andra vittnesbörder ska vara *tillgängliga* för alla. Berättelser och tolkningar som ökar mångfalden av historiska och kulturella dimensioner ska lyftas fram, liksom förbättrad informationen om våra kulturminnen.

Mål 3: Resursanvändning

- Verka för att kulturarv och kulturmiljöer alltid respekteras som en *resurs* i allt samhällsbygge. Medvetenhet om ”platsens” betydelse i människors identitetsprocesser höjer kvaliteten och *engagemanget* i utformningen av nya platser. Att använda historiemedvetenheten när beslut ska fattas som rör framtiden.

Mål 4: Ansvarstagande

- Verka för att alla samhällssektorer och medborgare tar *ansvar* för kulturarvet.

Åtgärder

Ramprogrammet tar sikte på två åtgärder - kunskapsuppbyggnad och kulturindustri för att nå de uppsatta målen. Västernorrland har under ett antal år satsat på upprustningar för bevarande av industrihistoriska miljöer. Genom ramprogrammet ISKA I har dessa satsningar intensifierats. Kunskap om bevarandefrågor av denna art arbetar delar av näringslivet med sedan tidigare – hantverkare, entreprenörer, konsulter m. fl. Men kvalificerad kunskap om vårt industriella kulturarv och förmedlingen av den står museer, högskolor och universitet för. Lokal kunskap och starkt engagemang återfinns hos föreningar, fastighetsägare, byutveckling, skolor, enskilda m. fl. Tillsammans bildar aktörernas kunskap och engagemang en plattform att stå på och det ger möjlighet till ett utvecklingsperspektiv. Genom ramprogrammet ISKA II erhålls samverkan för intensifierad kunskapsuppbyggnad och kvalificerad satsning på kulturindustri, en samverkan som leder till stärkt historisk medvetenhet (attitydpåverkan) samt ökat tillgängliggörande, resursanvändning och ansvarstagande.

Åtgärd 1: Kunskap

Särskilda satsningar och ett uttalat ansvar för industrihistoria i Västernorrland kräver professionell och väl genomtänkt kunskapsuppbyggnad, grundad på forskning. Att möjliggöra fler egna tolkningar av kulturarvet kräver också välgrundad kunskap hos den enskilde. Ett forskningsprogram i Industrisamhällets historia har upprättats vid Mitthögskolan som ett projekt inom ramprogrammet ISKA. Universitetslektor Göran Rydén har rekryterats som forskningsledare. Målsättningen är att en professur i ämnet Industrisamhällets historia inrättas vid Mitthögskolan och utvecklandet av en nationell centrubildning. Med tanke på länets näringsstruktur, med stora skogsbolag och därtill hörande stora arkiv, bör en centrubildning och en professur vid Mitthögskolan vara attraktiv även för den lokala forskningen.

Kunskapsuppbyggnad kring industrihistoria med utgångspunkt i vårt län bör också ge goda möjligheter till tvärvetenskapliga projekt i andra samhällsfrågor. Det kan t. ex. gälla utbildning, migration, könsroller och andra sociala frågor, som ingår i det kulturarv som utvecklats i anslutning till industrins historia. Förmågan att identifiera den egna rollen i det framväxande informationssamhället är delvis avhängigt förmågan att förstå den egna identiteten och hur den formats.

Västernorrland har genom en relativt stark arkivsektor profilerat sig som arkivlän. Sektorn är även ett kluster som uppvisat god sysselsättningstillväxt i länet. Intensifierad nätverksaktivitet och fokusering på modern informationsteknologi gör att länet idag

utgör en av tre utpekade ABM-regioner i landet. Metod och teknikutveckling inom ABM-sektorn främjas av tematisk projektsamverkan inom exempelvis ISKA. Exempel från innevarande programperiod visar projekt som bidrar både till ABM-sektorn utveckling som kunskapsuppbyggnad kring industrisamhällets kulturarv.

Kunskapsuppbyggnaden kan, förutom på den vetenskapliga forskningsnivån, återfinnas inom andra sektorer i samhället. Ett led i att bygga upp en varaktighet både i verksamheter och miljöer kan vara att satsa på sådana initiativ som vill förmedla kunskap till olika grupper och aktörer. Här är andra nivåer inom skolväsendet än universitets- och högskolesektorn viktiga. Både grundskola och gymnasium kan bidra till ökad kunskapsuppbyggnad. Även initiativ inom folkbildningsområdet bör främjas.

Åtgärd 2: Kulturindustri

Kulturmiljöerna i anslutning till industrisamhällets kulturarv är många. Flera av dessa bör ha en betydande potential vad gäller utvecklande av affärsidéer och verksamheter. Genom att stödja företagande ges ökad bärkraft efter eventuella projektinsatser. Företagandet bör ta fasta på att skapa en mix av aktiviteter i kulturmiljöerna, där kulturverksamheter som exempelvis evenemang, konserter, teater, samverkar för att skapa en förhöjd upplevelsegrad i miljön. Även nytänkande med nya aktivitetsinslag bör få utrymme i en välbevarad kulturmiljö. Detta för att göra miljöerna attraktiva.

Främst rör det sig om en utveckling kring turistfrågor. Turismen är idag världens snabbast växande näring och sysselsätter många människor. Kulturturismen är också den sektor inom turismen som växer starkast, alltså sådan turism som baseras på kultur- eller kulturmiljöaktiviteter. Stiftelsen Mitt Sverige Turism, som är länets regionala turistorgan, slår i sin verksamhetsplan fast att basen för Västernorrlands turism utgörs av länets höga natur- och kulturmiljövärden.

För att utveckla kulturturismen i Västernorrland finns ett särskilt handlingsprogram utarbetat. Samarbetet bör utvecklas och fördjupas mellan museerna, turismutbildningen vid Mitthögskolan och den regionala turistorganisationen Mitt Sverige Turism. För att stärka kulturturismen ett gemensamt arbete med informations- och skyltprogram, marknadsföring och internetkontakter utvecklas, samt en fördjupad samverkan med media.

Det är också av vikt att betona att tidigare turistsatsningar får en fortsättning. Ett exempel på redan genomfört arbete är EU:s *Pleiadesprojekt*, ett samarbetsprojekt med andra EU-länder där Västernorrland deltagit. Det har här rört sig om att skapa

turistleder i respektive region och där basen i Västernorrland utgjordes av industrihistoria.

Utvecklingsfrågor inom kulturindustri rör dock annat än kulturturism. Intressanta utvecklingsprojekt som handlar om råvaruförädling, produktutveckling och forskning kring träråvaran har en naturlig koppling till länets industrihistoria. Kanske kan nya produkter marknadsföras i gamla miljöer? Produktutveckling kan naturligtvis också vara kopplad till en kulturmiljö eller någon form av historisk företeelse, händelse eller liknande. Utveckling av kulturindustrifrågor kan också med fördel länkas samman med IT-industri.

Verksamhetsformer

Enligt traditionen ligger uppdraget att bevara och tillgängliggöra kulturarvet på offentliga institutioner såsom museer, arkiv och bibliotek. Kulturarvsbegreppets association till fysiska lämningar kan tyckas förstärka kopplingen till museerna. Länsstyrelsernas kulturmiljöenheter är en väsentlig del i arbetet med att bevara viktiga kulturmiljöer

De strukturer som denna verksamhet utvecklats har dock präglats av industrisamhällets behov med tydliga sektoriella gränsdragningar och därmed en svårighet att möta nya samhälleliga behov.

Genom ramprogrammet ISKA II vill Landstinget Västernorrland tillsammans med samverkande parter utveckla nya verksamhetsformer som motsvarar behoven i det framväxande informationssamhället. Verksamhetsformer som ökar tillgängligheten och möjliggör fler egna tolkningar av kulturarvet. Som bidrar ökad tillväxt i länet och främjar viljan till utveckling och förändring. Det är vår övertygelse att brukarperspektivet och den nya teknologin kommer att sätta sin prägel på dessa verksamhetsformer. Vidare att nya aktörer med nödvändighet behöver göras delaktiga i verksamheten.

Ramprogrammet ISKA II sätter därför tydligare fokus på de regionala verksamhetsformerna – att vidareutveckla befintliga kvalitativa verksamheter och att bygga strukturer för nya former för samordning och planering av framtida kulturarvsåtgärder.

Förutom det regionala perspektivet förväntas även lokal projektverksamhet bidra till utvecklande av nya verksamhetsformer. De lokala projekten är "brukare" alternativt står

närmast brukarna. Med fokus på lokala behov, kopplade till ramprogrammets mål och åtgärder, bidrar projekten med exempel och erfarenheter till den regionala utvecklingen.

Landstinget vill genom ramprogrammet ISKA II utveckla nya verksamhetsformer

- för att stödja, planera och samordna gestaltning och kommunikation av industrisamhällets kulturarv
- som möjliggör fler egna tolkningar av kulturarvet
- som tydliggör ISKAs betydelse för den västernorrländska identiteten
- som bidrar till ökad tillväxt och sysselsättning i länet

Organisation, samverkan

- där nätverkstänkandet ges ökat utrymme
- där kopplingen till den samhälleliga nyttan tydliggörs (omvärldsorientering)
- med internationell samverkan kring forskning och utveckling

Utbildning, FoU

- som bidrar till att stärka Mitthögskolans satsning på forskningsprogrammet Industrisamhällets historia
- som bidrar till en nationell centrumbildning
- där samverkan mellan lokal forskning och högskoleforskning bidrar till ny kunskap och ökat kunskapsutbyte
- där samverkan mellan lokala dokumentations- och forskningsprojekt och kulturarvsinstitutioner bidrar till kunskapsutbyte och kvalitetssäkring
- som öppnar för att forskningen i framtiden delfinansieras genom fonderade medel från bl a länets näringsliv
- som resulterar i nya metoder, teknik och pedagogik med fokus på utbildningssektorn (skolan, folkbildningen och högskolan)

Privata

- som bygger på tydligare privat (ideella och företag) medverkan i berättandet och finansieringen
- som resulterar i att nya näringar deltar i nyttjandet av industrisamhällets kulturarv
- som uppmuntrar nya näringars lokalisering till regionens industrihistorisk kulturmiljöer

Teknik

- där nyttjandet av modern digital teknik frigör kulturarvet som en kraft och resurs i den regionala utvecklingen (ger insikt och förståelse för helheter och sammanhang)

Turism

- som bidrar till att bygga och stärka marknadsanpassade besöksanläggningar som förmedlar regionens särart med hög kvalitet vad gäller bevarande, förmedling, upplevelse och kunskap.
- där berättandet ges större utrymme och sevärdheterna kompletteras med tänkvärdheter

Konst/kultur

- där konst och litteratur med koppling till industrisamhällets kulturmiljöer och historia i Västernorrland nyttjas som resurs inom upplevelsenäringen (film, teater etc)
- som lyfter fram industrisamhällets kulturmiljöer och historia som inspirationskälla för dagens bildkonst, teater, musik, litteratur, design och arkitektur - alternativt nya tolkningar av industrisamhället.